

Поет не стилізує образи під фольклорні, а переосмислює, переплавляє у нову якість, прагнучи розкрити народний погляд на світ, добро і зло, народну філософію. У цьому плані однією з найкращих є «*Балада про вузлики*».

Іван Драч зазнав феєричного злету в 60-х і переслідувань у 70-х — першій половині 80-х років, пережив розчарування і прозріння, у кінці 80-х та в 90-х роках — самоочищення від ідеологічних догматів, досяг мистецької самореалізації. Як гуманіст, він ніколи не мирився зі злом, пропагував найсвітліші ідеали, утверджуючи духовну велич людини. Драч модернізував українську поезію не лише за формою, а й за типом образного мислення, наповнивши концептуальною ємністю, філософською глибиною й великою експресивною силою.

Підсумуйте прочитане. 1. Що вас вразило в життєвій долі Івана Драча? 2. Що ви знаєте про громадську діяльність поета? 3. На які періоди можна поділити творчість Івана Драча? Схарактеризуйте специфіку його творчої манери письма. 4. У чому полягає мистецьке кредо Івана Драча? В яких творах воно висловлене? 5. Які проблеми духовного буття нації відображено у поемі про Шевченка? 6. Які актуальні питання доби порушив митець у поемі «Ніж у сонці»? Чому ця публікація викликала великий резонанс у читачів?

Поміркуйте. 1. У чому полягає новаторство митця в жанрі балади? 2. Визначте роль засобу іронії у баладі «Крила». 3. Як у баладах поета відображено ментальність українців? 4. У чому виявляється національний характер балад Драча?

Аналізуємо твір. 1. Пригадайте визначення балади. Які жанрові різновиди балад ви знаєте? 2. З'ясуйте тему та ідею «Балади про соняшник» Івана Драча. В чому своєрідність розгортання її ліричного сюжету? Схарактеризуйте художню функцію композиції. 3. Які засоби змалювання головного образу твору застосував поет? Яким зображується персонаж? Що відкриває хлопець у світі щомиті? Прокоментуйте відповідні рядки з твору. 4. З якою метою митець написав твір верлібром? 5. З'ясуйте особливості поезики «Балади про соняшник». 6. Розгляньте та опишіть натюрморт *Володимира Патики* «Соняшники» (с. 260). Які кольори переважають на картині? Розкрийте символічність художніх образів. Якими мотивами балада Івана Драча перегується з картиною Володимира Патики?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Жулинський М. Осінній Драч з вогненним жалом весняної кропиви // Драч І. Поеми. — К., 2006.

Ільницький М. «Сприймати світ до всіх його глибин...». Іван Драч // Ільницький М. На перехрестях віку: У 3 т. — Т. 3. — К., 2008.

Микола Вінграновський

(1936—2004)

Я встав з колін і небо взяв за зорі!
(Микола Вінграновський)

Яскравий поет, прозаїк, актор, режисер, кіносценарист, Микола Вінграновський належав до покоління шістдесятників. Молодий поет не ввійшов, а рвучко увірвався в українську літературу збіркою «Атомні прелюди», полонивши читачів космізмом образів, масштабністю героїв, бурхливою емоційною стихією, потужною енергетикою. Поступово голос поета став більш камерним, проникливим, ліричним. Творчість майстра поетичного слова приваблює сплавом публіцистичного і ліричного начал, драматизмом почуттів, яскравою метафоричністю, тонким звукописом, умінням поєднувати високе й низьке, патетику й гумор.

Від Космосу до хатнього порога

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську на Миколаївщині. Тут він закінчив школу, тут написав перші вірші, в яких відлунювалося захоплення народною піснею, творчістю Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна, Михайла Лермонтова. Описуючи своє дитинство, що припало на тяжкі воєнні роки, і жадану Перемогу над фашистськими загарбниками, Микола Вінграновський у вірші «День Перемоги» назве своїх однолітків «*незасксленим вікном*» українського народу. Виховані вдовами, вони прийшли в українську літературу, щоб розповісти світові про українську землю, її красивий і працьовитий народ, його болі й радості, будні й свята. Після закінчення школи Микола Вінграновський приїжджає до Києва і вступає до театрального інституту. Він навчається на акторському факультеті, цікавиться режисурою. На нього звертає увагу *Олександр Довженко* і забирає юнака до Москви, де геніальний кінорежисер викладає у ВДІКу — Всесоюзному державному інституті кінематографії. Микола Вінграновський навчається на курсі Довженка разом із *Ларисою Шепітько*, *Отаром Іоселіані*, іншими талановитими студентами. Олександр Довженко мав намір зняти Вінграновського в ролі Івана Орлюка у фільмі «Повість полум'яних літ» (цей задум у 1961 році втілила вдова кінорежисера *Юлія Солнцева*).

Микола Вінграновський (Іван Орлюк), Світлана Жгун (Уляна) у фільмі «Повість полум'яних літ»; сценарист — Олександр Довженко. 1961

Після закінчення ВДКУ в 1960 році молодий актор повертається до Києва, працює на кіностудії, яка носить ім'я його вчителя. Вінграновський поринає в літературно-мистецьке життя столиці. 7 квітня 1961 року в «Літературній газеті» було опубліковано добірку його віршів. Цього ж року дебютували *Віталій Коротич*, *Іван Драч*, *Євген Гуцало*. Пошуки молодих поетів підтримали *Максим Рильський*, *Павло Тичина*, *Микола Бажан*, яким імпонували художнє новаторство шістдесятників, цікава й незвична образність, несподівана асоціативність, сміливість у відстоюванні правди, дерзновенність їхніх мрій про незалежну Україну.

Збірка поезій Миколи Вінграновського «Атомні прелюди» у 1962 році засвідчила появу самобутнього, іскрометного, талановитого митця. Наступні збірки — «Сто поезій» (1967), «На срібнім березі» (1978), «Київ» (1982), «Губами теплими і оком золотим» (1984), «Цю жінку я люблю» (1990) — щоразу являли читачеві нові поетичні грані Вінграновського: зосередженість, журливість, розважливість, увагу до краси буденності, тяжіння до сокровенного, уміння поєднати в одному рядку й занурення в глобальні проблеми, й замишування летом ластівки, й трибунність вислову, і побутовий вираз, забарвлений тонким гумором.

Якщо спробувати виділити тематичне ядро поезій Миколи Вінграновського, то ним є, за словами *Івана Дзюби*, «народ, нація, Україна. Україна, в усій складності її історичної долі, — це для нього не тема, не мотив, не образ, до яких звертаються рідше або частіше, віддаючи данину злобі дня, традиції чи власному сентиментові. Це просто те, чим живе його душа. І зрештою все, про що він пише, — про неї. Хоч би про що говорив — говорить про неї».

У 1967 році на екрани вийшов фільм режисера Вінграновського «Берег надії», у 1970 — «Дума про Британку», у 1984 — «Климко» (за повістями Григора Тютюнника). Він зняв і ряд документальних фільмів — «Слово про Андрія Малишка» (1983), «Чигирин — столиця гетьмана Богдана Хмельницького» (1993), «Батурин — столиця гетьмана Івана Мазепи» (1993) та інші.

Вінграновський відомий і як автор блискучих поезій для дітей. Саме за збірки творів, адресованих дітям, він 1984 року був удостоєний Державної премії України імені Тараса Шевченка.

У доробку Вінграновського є й низка високохудожніх поєвістей — «Сіроманець», «Первінка», «У глибині дощів», оповідань про дітей, прозових творів, присвячених сьогоденню, творів історичних — передусім роман «Наливайко». Прикметними ознаками прози Миколи Вінграновського є поетичність, емоційність, асоціативність. Перу Вінграновського належать також спогади про Олександра Довженка, які доповнюють ряд віршів, присвячених незабутньому вчителю.

Помер Микола Вінграновський у Києві 26 травня 2004 року, вічний спочинок знайшов на Байковому кладовищі.

Вірш «У синьому небі я висівав ліс...» відкриває збірку «Сто поезій». Небо, хмари, їх мінливість — це благодатний матеріал для поета. Кожен із вас, очевидно, не раз помічав, що он та хмаринка схожа на корабель, а он ота — на птаха чи дракона... Вінграновський уявно висіває на небі ліс «із дубів та беріз» і весняні сні коханої дівчини. І той хмаряний ліс, і ті сні, перетікаючи один в одного, зливаючись, творять образ самої дівчини: «Тебе вони являть і так і замруть». Увесь світ для ліричного героя сповнюється теплом і рисами коханої — і птиці, і стібла, і небо, і море... Це для нього стає опертям, що полегшує ходу, додає впевненості.

Поезія Вінграновського відтворює гармонію і музику душі закоханого героя, а пісенні ритми, повтори дещо змінених рядків налаштовують читача на піднесений, пісенний лад.

У цьому вірші привертає увагу художня оццадливість поета. Вдавшись до словесного мінімалізму (скажімо, у творі присутній лише один колір — синій), Вінграновський зумів досить опукло змалювати і небо, що зливається з морем, і безмежність свого почуття, що не поступається величі неба й моря. До речі, у збірці «Сто поезій» можна знайти й інші вірші, де митець використав

Акація в цвіту. Фото

«Ой коню мій, коню...». Фото

образи хмар, виявивши буйну фантазію: «*Ніколи б не подумав, що ця хмара / Подібна буде профілем своїм / До першого мого кохання...*»; «*Кохана / ти не знаєш / що коли я приходжу від тебе / я засинаю людиною / а просипаюся / хмарою / яка зачепилась / за середвіття двадцятого віку / і яка не знає / куди їй пливати...*»

До збірки Вінграновського «Сто поезій» входить і вірш «*Чорна райдуга*», де відтворено зовсім інші емоції. Читачі стають свідками конфлікту, який відбувається між закоханими. Ліричний герой зрозумів, що свою справжню суть кохана ховала за маскою. Про відчуження між ліричним героєм і його подругою свідчить те, що подумки він перейшов з нею на «ви», тобто сприймає її як чужу людину. Він згадує про свої стосунки з колишньою коханою, про завдані нею прикросці. Персонаж готовий спалити підступну дівчину своїм полум'яним словом. Врешті герой вимовляє найстрашніші слова, називаючи свою подругу «чорною райдугою» (тут автор вдається до поетичного прийому, який називається оксимороном). Про остаточність і незворотність свого рішення обірвати стосунки з коханою свідчить і те, що поет змінює віршовий розмір: якщо перші шість строф написано 5-стопним ямбом, то останні дві строфи — тонічним віршем.

Ще один колір — жовтий — знадобився митцеві для опису стосунків з іншою жінкою. У вірші «*Сеньйорито акаціє, добрий вечір...*» (1986) Микола Вінграновський говорить про почуття, яке спалахнуло на схилі літ. Уже все, здавалося б, «*відболіло*», та раптова зустріч примушує згадати про давнє кохання. «*Ви з якої дороги, пожежо моя?*» — запитує ліричний герой. Цей рядок порушує загальний ритм вірша, що підкреслює особливу схвильованість чоловіка. Спалахують спогади, але вони втишені, як осінні кольори. Легка втома відчувається у рядках: «*Сеньйорито, вогонь на плечі — / Осінь, ви і осінній я...*» Адже для героя настала пора, «*Коли стало любити важче, / І солодше любити знов...*»

До збірки «Сто поезій» увійшов і вірш «*Прилетіли коні — ударили в скроні...*». Образ коней часто трапляється в українських народних піснях та думках. Як правило, кінь — це вірний товариш козака, без якого важко уявити бойовий похід, далеку подорож. Вінграновський не підказує, що у його вірші символізують коні. Він прагне зробити читача співтворцем: для одного коні — це думки, для іншого — сумні повідомлення, що доводять ліричного героя до сліз. Близькими до фольклорного звучання є використання образу коней в інших віршах Вінграновського — «*Де ти, мій коню, з Дніпра-Дунаю?..*» та «*Будеш, мати, мене зимувати*» («*Ходить полем мій кінь вороненький, / Ходить полем мій кінь молоденький, / Ходить полем коник*

молоденький... // Будеш, коню, мені воювати, / Будеш, коню, собі долю мати, / Будеш, коню, собі волю мати...»). Такі твори засвідчують глибинні відчуття поетом своїх пракоренів.

Підсумуйте прочитане. 1. Які факти про дитинство і юність Миколи Вінграновського вам запам'яталися? Який він здобув фах і де саме? 2. У яких літературних жанрах працював Вінграновський? 3. Окресліть внесок Вінграновського в український кінематограф. 4. Схарактеризуйте основні мотиви та прикметні ознаки лірики Вінграновського. 5. Якою державною премією та за що нагородили митця?

Поміркуйте. 1. Які твори Миколи Вінграновського ви вивчали у 5 класі? Чим вони вам запам'яталися? 2. Як сприйняли першу збірку поезій Вінграновського читачі? Як ви розумієте її назву? Прокоментуйте висловлювання Івана **Дзюби** щодо цієї збірки: «*Книжка вразила і багатьох окрилила своєю незвичайністю — масштабністю поетичної думки й бентежною силою уяви; діапазоном голосу, що вмівав у собі і громадянську патетику, і благородний сарказм, і щемливу ніжність; високим моральним тонутом і самостійністю громадянської позиції; тією гідністю і суверенністю, з якими говорилося про болі народу, проблеми доби, суперечності історії. Космос, людство, земля, народ, доба, Україна — ось який масштаб узяла поетична мова Вінграновського, ось у яких вимірах жив його ліричний герой*». 3. Яку роль у долі Вінграновського відіграв Олександр Довженко? 4. До якого покоління належав поет? 5. За допомогою яких кольорів Вінграновський описує стан закоханості, стан кризи в стосунках чоловіка й жінки, раптову зустріч із жінкою, яку колись кохав? Чому саме з акацією порівнює свою кохану герой вірша? Поміркуйте, що ви знаєте про це дерево: чи гладенька у нього кора, чи має колючки, як саме воно квітує, яке має листя. Виконати завдання вам допоможе фото «Акація в цвіту» (с. 265). Підсумуйте, що ж уподібнює жінку з акацією. Поміркуйте, чому поет стверджує, що на схилі літ «*стало любити важче і солодше?*» 6. Яке місце у творчості Вінграновського посідають фольклорні мотиви? Свою відповідь підтвердіть прикладами. Чому саме з конями асоціюються у поета думки й почуття, які його огорнули? Поясніть зміст метафори «*Прилетіли коні — ударили в скроні*». Чим образ коня приваблює поетів (пригадайте давньогрецький міф про Пегаса)? Чому, на вашу думку, митці часто романтизують коней у фільмах, художніх творах, на картинах? Відповідаючи, використайте фото «Ой коню мій, коню...» (с. 265).

Словникова робота. 1. Запам'ятайте новий літературознавчий термін. 2. Знайдіть приклади оксиморону в поезіях Миколи Вінграновського, поясніть функції цього поетичного прийому.

Оксиморон, оксюморон (з грец. — дотепно-безглуздий) — літературно-поетичний прийом поєднання протилежних за змістом, контрастних понять, що спільно дають нове уявлення (напр., *дзвінка тиша, гарячий сніг*).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дзюба І. Чарівник слова / Українське слово: Хрестом. укр. літератури та літ. критики: У 4 т. — Т. 3. — К., 1994.

Салига Т. Микола Вінграновський: Літературно-критичний нарис. — К., 1989.

Ліна Костенко

(1930)

... Народ не вибирають.
І сам ти — тільки брунька у нього на гіллі.
Для нього і живуть, за нього і вмирають,
ох, не тому, що він — найкращий на землі!

(Ліна Костенко)

З-поміж українських поетів другої половини ХХ століття постать Ліни Костенко найпомітніша. Активна учасниця руху шістдесятників, вона завжди виважувала високе й відповідальне покликання митця на терезах сумління і ніколи не зраджувала своїх переконань. Відновлюючи ідеї митців «Розстріляного відродження», письменниця наснажувала читачів любов'ю до України, до рідної історії, національної культури.

Феномен таланту поетеси зробила спробу розкрити її дочка Оксана Пахльовська: «Мамина поезія з самого початку, від перших віршів, була бунтом. Бунтом особистості. Повстанням духу. І слава, що до неї приходила, стала не популярністю, не модою. Вона була вистражданою надією людей на своє відродження, на можливість повернутися до себе, на можливість відродження вже нібито виродженої і остаточно приборканої нації». Минули роки, а постать Ліни Костенко на теренах української літератури залишається взірцем безкомпромісності, високої національної свідомості, людської гідності.

«Поетів ніколи не був мільйон» (Ліна Костенко)

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в місті Ржищеві на Київщині. Її батьки вчителювали і змалку прищеплювали доньці високі моральні, етичні та естетичні критерії. Дослідник життя і творчості поетеси Іван Бокий підкреслює: «Родинне виховання було звичайним за житейськими мірками, але «на рівні вічних партитур»: як-не-як, батько знав 12 мов, вільно почувався в усіх науках, тому чи не всі їх у школі викладав, і духовний досвід його та матері, їхній стоїцизм, загартований у пеклі випробувань, донька засвоювала, переплавляла в собі змалку». На формування характеру й світогляду мали великий вплив і родинні легенди. Деякі ж поезії проливають світло на все генеалогічне дерево, скажімо, «Веселий привид прабаби», «Люблю легенди нашої родини», «Храми».

Коли Ліні виповнилося шість років, сім'я перебралася жити до Києва. Звідси однієї страшної доби й вихопив Василя Костенка з родинного кола «чорний ворон». Маленька Ліна тоді ще й не уявляла, що таке стати дочкою «ворога народу». Вона просто не могла змиритися з тим, що її доброго, розумного татка безцеремонно принизили, ув'язнили, відірвали на десять років від сім'ї. З початком війни для Ліни та її мами настали жахливі й «сумні біженські мандри». Психологи вважають, що випробувані катастрофами діти надто швидко дорослішають, навіть у ранньому чи підлітковому віці їхні очі випромінюють біль і трагізм. Війну маленька Ліна сприймала саме такими очима, про що свідчать поезії «Мій перший вірш написаний в окопі», «У Корчуватому, під Києвом», «Колись давно, в сумних біженських мандрах». Здавалось би, що могло запам'ятатися одинадцятилітній дитині? Пожежі, вибухи, жорстокі солдати-чужинці. Залишилося в спогадах і це. Але найбільше врзалися у пам'ять епізоди доброти й милосердя земляків: «І ніч глуха. І пес надворі вис. / І світ кривавий, матінко свята! / Чужа бабуся ковдрою укрив, / своє розкаже, ваше розпита. / І ні копійки ж, бо не візьме зроду, / бо що ви, люди, на чужій біді?! / А може, то в душі свого народу / я прихилила голову тоді?». Отже, у часи страшних випробувань поетеса бачила сукупний образ нації у її найкращих особистостях.

Після закінчення школи Ліна Костенко вступила до Київського педагогічного інституту, але Богом даний талант спонукав дівчину покинути педагогічний вуз і подати документи в Московський літературний інститут імені Максима Горького. Конкурс у цей престижний навчальний заклад був неймовірний, проте Ліна Костенко гідно витримала випробування. Навчалася майбутня знаменитість у відомих митців. У заліковій книжці студентки були тільки оцінки «відмінно». Дівчина надзвичайно багато читала, її талант міцнів, поетичне слово набирало кришталевого звучання. Благотворно впливало на розвиток поетеси й літературне оточення: чимало її однокурсників незабаром заявили про себе як поети-новатори й вільнодумці. Ліна Костенко мала змогу причаститися «естрадною» поезією Євгена Євтушенка, Андрія Вознесенського, Булата Окуджави та інших яскравих особистостей.

1956 року поетеса закінчила Літінститут із відзнакою. Дипломною роботою Ліни Костенко стала добірка громадянської лірики. У 1957 році у київському видавництві «Молодь» вийшла у світ перша книжка — «Проміння землі», а наступного року — збірка «Вітрила». В обох книгах не було обов'язкових для тогочасних авторів поезій про Леніна й партію, відгуків на «червоні дати» календаря. Це вважалось великою сміливістю,

як на ті часи, і поетеси, і видавців. Принциповість Ліни Костенко, її вміння аргументувати свою позицію виявилися саме під час підготовки до друку цих збірок. Перші книги однозначно засвідчили, що в літературу прийшов самобутній і надзвичайно обдарований митець.

На початку 60-х років Ліна Костенко готувала до друку третю збірку — «Мандрівки серця». Хоча з її виданням виникли труднощі, збірка 1961 року таки побачила світ. Прочитавши її, Василь Симоненко написав: «Її третя книга має принципове значення. Уже одним фактом свого існування вона перекреслює всю тріскучу і плаксиву писанину деяких ліриків... Вона красива в своєму смутку і сліпуче осяйна в своїй радості... Хочу зазначити ще одну рису поезій Л. Костенко — простоту її поетичного почерку. Це та простота, що є антиподом примітиву і синонімом віртуозності. Це та простота, яка поєднує в собі красу, мудрість, тонку душевну чутливість і хороший смак».

1963 року поетеса подала до видавництва нову книгу поезій — «Зоряний інтеграл». У цій збірці Ліна Костенко гнівно заявила: «Я скоро буду виходити на вулиці Києва / з траурною пов'язкою на рукаві — / умирає мати поезії мого народу! / все називається Україною — / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське. / На горілчаній етикетці / експортний гетьман з булавою. / І тільки мова чужа у власному домі. / У шовінізму кігті підсвідомі. / Сім'я вже ж вольна і нова. / Та тільки мати ледь жива. / Вона була б і вмерла вже не раз, / та все питає, і на смертнім ложі, — / а де ж те Слово, що його Тарас / коло людей поставив на сторожі?!». Якби збірка «Зоряний інтеграл» вийшла друком, вона б стала найяскравішою подією в культурному житті України. Та вихід книги спочатку затримали, потім спробували авторку умовити поміняти окремі строфи, вилучити надто промовисті вірші, дописати інші — звичайно, на замовлення. На компроміс Ліна Костенко не пішла, і за вказівкою цензури верстку книжки розсипали. Здавалось би, ввімкнене «червоне світло» на творчому шляху мало б змусити авторку опальної книги стати обережнішою. Де там! Разом з *Аркадієм Добровольським* Ліна Костенко написала кіносценарій «Перевірте свої годинники». На українському республіканському конкурсі цей твір здобув друге місце, в журналі «Дніпро» (1963, № 2) з'явився друком. На жаль, знімати за цим сценарієм фільм цензура заборонила.

1972 року Ліна Костенко подала у видавництво нову збірку — «Княжа гора». І знову — безкомпромісну, чесну, високохудожню. До рецензування рукопису залучили визнаних майстрів поетичного слова — *Миколу Бажана* й *Леоніда Первомайського*. Схваливши збірку, вони пропонували вилучи-

ти лише одну поезію про Україну. Під час бесіди з директором видавництва Ліна Костенко була категоричною: «Або збірка виходить з цим віршем, або я забираю рукопис». Будучи максималістом від природи, вона вважала: хто поступиться в малому, той поступиться й у великому. І вона завжди послідовно відстоювала право митця на власні переконання й погляди на світ. Коли після «хрущовської відлиги» почалися нові репресії проти української інтелігенції, Ліна Василівна рішуче виступила на захист заарештованих *Алли Горської*, *Івана Дзюби*, братів *Богдана* і *Михайла Горинів*. Невпокорена поетеса не вписувалася в ідеологію владних структур («Я трохи звір, я не люблю неволи, / я вирвуся, хоч лапу відгризу»).

У роки вимушеного мовчання Ліна Костенко почала працювати над романом у віршах про найтрагічнішу сторінку в історії України — поразку козацького війська під Берестечком. У 1966—1967 роках було написано основну частину роману, хоч твір «Берестечко» шліфувався авторкою «на всіх етапах наступних українських трагедій — і після поразки 60-х років, і в безвиході 70-х, і в оманливих пастках 80-х». Уже тоді Ліна Костенко намагалася з'ясувати, чому українці не можуть збудувати держави навіть за сприятливих обставин. В уста головного героя «Берестечка» Богдана Хмельницького поетеса вкладає тяжкі слова: «Лежить твоя зглузована Вкраїна, / Схрестивши руки всіх своїх шляхів. / І що тепер? Що вдіять, що почати? / Ні булав, ні війська, ні печаті. / Моя вина. Мій гріх перед людьми. / Усе ж було за нас. / Чому ж програли ми?!» Роман у віршах «Берестечко» вийшов окремою книжкою аж у 1999 році.

Перебуваючи під пресом влади, під наглядом спецслужб і з ризиком ув'язнення або й фізичного знищення, Ліна Костенко, єдина з членів Спілки письменників, уголос протестувала проти вводу радянських військ у Чехо-Словаччину в серпні 1968 року, розцінюючи це як спробу СРСР збройно утримати соціалістичний табір держав у своєму підпорядкуванні. Закономірно, що після численних публічних проявів свідомої громадянської позиції твори Ліни Костенко не друкували. А тим часом на руках у мужньої жінки було двоє дітей. Беручи це до уваги, ідеологи сподівалися з часом зламати поетесу-матір, дотиснути матеріальними нестатками, хронічною немилістю з боку влади, ізоляцією від народу. Та її вірші шанувальники поетичного слова переписували від руки, й тонесенькі самвидавні книжечки жили серед українців навіть у Казахстані.

Жодного разу Костенко не попросила у можновладців пощади, не втратила сили духу, не проміняла «совість на харчі». Книзі поезій «Княжа гора», написаній 1976 року, також не судилося дійти до читача. Проте й це не зламало горду й мужню жінку.

Опальна поетеса задумала створити роман у віршах «Маруся Чурай». Вона прагнула написати, як згодом підкреслила її дочка Оксана Пахльовська «історію свого народу», «історію його трагедій і прозрінь». Коли ж авторка подала роман «Маруся Чурай» до видавництва, рецензенти нещадно критикували рукопис за те, що «Ліна Костенко тенденційно тлумачить історію... За недоговками, натяками і прямими висновками неважко розпізнати буржуазно-об'єктивістський підхід до подій минулих епох, не дається чітко окреслених класових оцінок, явищ і фактів, ідеалізується і вихвалюється козаччина». З публікацією роману «Маруся Чурай» зволікали шість років.

Між «Мандрівками серця» (1961) і збіркою «Над берегами вічної ріки» (1977) — шістнадцять років мовчання, вимушеної ізоляції від читачів, бо єдиною публікацією за цей період була добірка віршів у «Літературній Україні» влітку 1976 року, оприлюднена лише тоді, коли Ліна Костенко оголосила голодування. Поетесу, образно кажучи, викреслили зі списку українських поетів, її прізвище обминали мовчанкою критики. Літературознавець Володимир Панченко підкреслив: «Але мовчання буває красномовнішим за слова. Присутність Ліни Костенко відчувалася в духовній атмосфері українського суспільства всупереч усьому. Раніше чи пізніше її слово мало прорвати загати і перепони».

Лише з'явившись у книгарнях, збірка Костенко «На берегах вічної ріки» була негайно розкуплена шанувальниками.

1979 року віршований роман «Маруся Чурай» таки видали у серії «Романи й повісті», правда, в м'якій палітурці й на газетному папері, проте твір став справжнім раритетом. Свої враження від цього роману поет із когорти «Розстріляного відродження» Михайло Доленго висловив так: «Тепер не страшно й помирати. Прилучився до вічності. Я стільки років чекав на твір в сучасній українській літературі, про який напевне міг би сказати, що це стане класикою». Коли ж вийшло друком подарункове видання, за романом Ліни Костенко у книгарнях Львова, Києва та Харкова вишикувалися довжелезні черги. Нація відчула голод на правду, спрагу на історію в художньому трактуванні генія. 1980 року з величезними труднощами побачила світ збірка поезій Ліни Костенко «Неповторність». Щоб ця книга вийшла друком, авторка знову вдалася до крайнього способу: голодування... Чоловік Ліни Костенко, нині вже покійний Василь Цвіркунов, у 1962—1973 роках очолював кіностудію імені Олександра Довженка. Саме в часи його керівництва й були створені епохальні фільми «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, «Камінний хрест» Леоніда Осики, «Криниця для спраглих» Юрія Іллєнка. Для Ліни Костенко чоловік був

надійною опорою, вірним другом, однодумцем і захисником. Подружжя було одностайним у принципах сімейного виховання. Діти Оксана й Василь знали, що яку б шкоду не зробили, треба чесно зізнатися, що ніколи не можна брехати — ні іншим, ні собі. Таким чином Ліна Костенко виробляла в дітей імунітет проти брехні у суспільстві. Дітей Ліна Костенко шанувала як особистостей. Оксана й Василько дуже багато читали, самі писали вірші, захоплювалися театром. Мати підтримувала паростки юних талантів. Згодом Оксана Пахльовська стала відомою письменницею, перекладачем. Василь став кібернетиком — і всерозуміюча Ліна Василівна лише вітала синові успіхи. З великої поваги до матері Василь згодом назвав свою доню Ліною.

У 1987 році було опубліковано книгу поезій «Сад нетанучих скульптур», в яку увійшли також драматичні поеми «Скіфська одісея», «Дума про братів неазовських», «Сніг у Флоренції». Цього ж року побачила світ книжка віршів для дітей «Бузиновий цар», а в 1989 році вийшло друком «Вибране».

У 1987 році Ліна Костенко здобула Шевченківську премію. «Нагороду, освячену іменем Шевченка, — сказала лауреатка, — розглядаю так, щоб витримати суворий і вимогливий погляд великого поета нашого народу». Та умови творчості вже у незалежній Україні не стали для Ліни Костенко сприятливими: «Мене ніхто не чіпав, поштиво обходили. А українську мову збагатили російським матом». Вульгаризми, брутальна лайка заповнили сторінки багатьох популярних творів. Спілка письменників не відреагувала на це ганебне явище. Тоді Ліна Костенко вийшла з лав НСПУ. Вона почала систематично їздити в Чорнобильську зону, збирати матеріал для прозових творів у майже безлюдних селах.

1990 року в Америці відбувся Всесвітній конгрес «Ліна Костенко — поет і мислитель». Ліну Костенко запросили читати лекції про літературу в американських університетах, її творчість відзначили премією Фондації Антоновичів (США). У 1994 році за цикл віршів «Інкрустації», перекладений італійською мовою, Ліну Костенко нагородили премією Франческо Петрарки. Поетеса також є лауреатом премії Олени Теліги.

У березні 2010 року громадськість України відзначала високий вісімдесятилітній ювілей Ліни Костенко. З нагоди свята видавництво «Либідь» надрукувало роман «Берестечко» як подарункове видання з ілюстраціями Сергія Якутовича. На вечорі-презентації цього твору уривки з «Берестечка» під музичний супровід читав заслужений артист України, протоієрей УПЦ Петро Войко, уривки з роману «Маруся Чурай» декламувала народна артистка України Лариса Кадирова, окремі поезії — народна артистка України Галина Яблонська. Чимало поезій

Ліни Костенко покладено на музику. 2010 року видано книгу «Гіацинтове сонце» з компакт-диском, на якому записано пісні Ольги Богомолець на слова Ліни Костенко. 2011 року опублікували її прозовий роман «Записки українського самашедшого» та збірку вибраних поезій «Річка Геракліта» з аудіодиском, де автор читає вірші під акомпанемент скрипки *Мирослави Которович*.

Підсумуйте прочитане. 1. Що ви дізналися про дитинство й сім'ю Ліни Костенко? 2. Коли почала писати вірші Ліна Костенко? Де вперше публікувала їх? 3. Де здобула Ліна Костенко вищу освіту? Як це позначилося на формуванні світогляду поетеси? 4. Назвіть перші три збірки Ліни Костенко. Який резонанс вони мали? 5. На фактах біографії Ліни Костенко доведіть, що генія формують випробування й перешкоди. 6. Як Ліна Костенко виявила громадянську мужність у часи «хрущовської відлиги»? Дайте оцінку першому етапу її творчості та поясніть причини протистояння поетеси тоталітарній системі. 7. Скільки тривала вимушена перерва у спілкуванні поетеси з читачами? Яким її книгам не судилося вийти друком? Завдяки чому Ліні Костенко вдалося опублікувати нову книгу? 8. За якими принципами Ліна Костенко виховувала своїх дітей? 9. У яких літературних жанрах вона творила? 10. Що ви можете розповісти про ювілейні події в житті Ліни Костенко?

Поміркуйте. 1. Якою людиною ви уявляєте собі Ліну Костенко? Чим її постать вирізняється з-поміж інших українських митців? 2. Чому саме її вважають взірцем поета-борця, котрий ні в чому не схибив, виконуючи високу національну місію? 3. Який твір фахівці називають вершинним досягненням Ліни Костенко? 4. Назвіть збірки поетеси, що найбільше полюбилися прихильникам її таланту? Які асоціації викликає у вас назва збірки «Сад нетанучих скульптур»? 5. Прокоментуйте слова *Анатолія Дімарова*, адресовані Ліні Костенко: «*Ваша зоря як сяяла, так і сяє, гордо і чисто, на поетичному небосхилі України, якій ви офіруєте своє серце і душу, свій великий талант*». 6. Як ви вважаєте, чому творчість Ліни Костенко досі дуже актуальна й важлива для нашого народу? 7. Щороку в День знань у Києво-Могилянській академії виступають всесвітньо відомі люди. 1 вересня 1999 року почесний професор Ліна Костенко виголосила доповідь «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала». Письмово прокоментуйте тезу з цієї доповіді: «У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію... Але не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало — це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі... Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожен має зробити це сам. Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації».

«Душа належить людству і епохам» (Ліна Костенко)

Лірика Ліни Костенко не тільки високохудожня, а й високоінтелектуальна та глибокопатріотична.

У поетеси немає плакатних патріотичних віршів, трафаретних гасел, не часто вживається навіть слово «Україна». І водночас

підтекст більшості її поезій виразно патріотичний. *Володимир Базилевський* підкреслив: «*Ліна Костенко з тих поетів, які здатні крізь вселюдське бачити національне, а крізь національне прозирати вселюдське. Її сюжети завжди мають другий вимір і вже цим рішуче спростовують погляд на історію як на іконостас*». Це стосується і творів Ліни Костенко про історичних осіб, відомих митців світової культури, і поезій, де яскраво виявляється громадянська позиція авторки як виразника опору всьому, що стає на заваді поступу української нації.

Тема місії поета й реалізації його таланту за складних суспільних обставин посідає у творчості Ліни Костенко провідне місце. Чимало афористичних висновків авторки стосується відповідальності митця за ним створене, його жертвності як плати за талант: «*Але поет природний, як природа. / Од фальші в нього слово заболить*» («Навіщо ж декламація? Все значно...»); «*З такого болю і з такої муки / Душа не створить бутафорський плід*» («Настане день, обтяжений плодами»); «*Поезія — це свято, як любов. / О, то не є розмовка побутова!*» («Яка різниця — хто куди пішов?»); «*Єдина стеля мистецтва — правда. / Піднімеш поезію — і не розіб'єш її тім'я*» («Вирлооке сонце»); «*Це лиш слова. Зате вони безсмертні. / Вгамуйте лють. Їх куля не бере*» («Що ж, авторучка — це не шабля з піхов»); «*Правдивій пісні передзвін кайданів — / То тільки звичний акомпанемент*» («Кобзар співав в пустелі Косаралу»); «*В Червону книгу запишіть поетів: / Поети теж зникають на землі*» («Летючі катрени»); «*Народ шукає в геніях себе*» («Не любить слово стимулів плечистих»).

Водночас поет тяжко переживає пустопорожні дні, коли до нього не приходять муза. Це повільно текучий час вичерпаності, спустошеності, зневіри в собі. У вірші «*Страшні слова, коли вони мовчать*» напрочуд точно передано психологічний стан митця, котрий не може дозволити собі писати будь-що, збиватися на штампи, повторювати кимось уже сказане. Справжньою поезією стає лише те, про що мовлено наче вперше за всю історію цивілізації, що читача вразить, здивує, приголомшить новизною думки чи художньої форми. Не випадково Ліна Костенко підкреслює, що в геніальних строфах завжди звучить не тільки голос автора, а й голос Бога. Адже в час натхнення митець черпає образи, сюжети з небесного джерела: «*Поезія — це завжди неповторність, / якийсь безсмертний дотик до душі*». Підсумовуючи свої випробування на творчому шляху, Костенко подає моральний урок іншим талановитим людям.

Поезія «*Хай буде легко. Дотиком пера...*» — зразок любовної лірики зрілої авторки. У творі йдеться про прелюдію кохання, момент закоханості, народження почуттів, у які ще не зовсім

вірється й самій ліричній героїні («Хай буде легко. Це був тільки сон, / що ледь торкнувся пам'яті вустами»). Звертання до обранця серця на «Ви» навіть подумки підкреслює благородство героїні, а постійні паралелі її настрою з картинами природи увиразнюють почуття. Аналізуючи вірш, ми маємо нагоду відчутти феноменальну спостережливість Ліни Костенко, адже окремі мазки чудового весняного пейзажу гідні пензля великого художника («Цей білий світ — березова кора, / по чорних днях побілена десь звідтам»; «Сьогодні сніг ти вже поривавсь. / Сьогодні осінь похлинулась димом»). Вражають акварельність, пастельність барв, уміння авторки сказати про любов камерно, задушевно. На відміну від цієї поезії, вірш «Недуманно, негадано» відтворює кульмінацію любові, що охопила ліричну героїню полум'ям, змусила сп'яніти від щастя. Переповнена сокровеними почуттями душа ліричної героїні шукає прихистку у вечоровому лісі, де дає вихід емоціям. Закохана переживає екстаз від повноти і всевладності любовного почуття: «Недуманно, негадано / забігла в глухомань, / де сосни пахнуть ладаном / в кадильниці світань. // Де вечір пахне м'ятою, / аж холодно джмелю. / А я тебе / а я тебе, / а я тебе / люблю! // Ловлю твоє проміння / крізь музику беріз. / Люблю до очманіння, / до стогону, до сліз». Краса могутнього лісу, де вчувається «музика беріз», а соснова живиця пахне, як ладан під час богослужіння, де холодна м'ята (народна назва цієї рослини) справді така студена, що «аж холодно джмелю», налаштовує душу читача на співпереживання щастя, активізує власні спогади, переконує, що світ прекрасний, якщо в ньому панує любов.

Хоча у згаданих віршах події розгортаються на тлі природи, Ліна Костенко переважно — співець міста. Її поезія урбаністична, високоінтелектуальна. Часто-густо вірш функціонує за законом айсберга: видимі тільки п'ятнадцять відсотків. Все інше — в підтексті, в архетипних образах, натяках, алюзіях, як, скажімо, у поезії «Місто, премісто, прамісто моє!». Київ у цьому творі — ніби за лаштунками. У центрі уваги авторки — лише освітлене вікно рідного дому, в якому — силует коханого, котрий завжди чекає і хвилюється за свою половинку. Яким магнетизмом наділені образи домівки, рідної людини, родинного гнізда: «Ось я проходжу, і ось я пройду. / Може, й навек, але справа не в тому — / тільки б не танув, як тінь на льоду, / той силует у вікні золотому!».

Урбаністичні мотиви виразні також у поезії «Я вранці голос горлиці люблю». Голос дикої голубки, що туркоче в мегаполісі, витісняє навіть «скрипучі гальма першого трамваю», змушує сприймати образ України, освітлений ясними зорями та омитий тихими водами. Туркотіння горлиці настільки приємне для

слуху, предковичне для всіх українців, що стає першопоштовхом до поетичного натхнення: «Я скучила за дивним зойком слова. / Мого народу гілочка тернова. / Гарячий лоб до шибки притулюю». Поезія має оригінальну будову: кожна строфа завершується рефреном «Я вранці голос горлиці люблю». Розділові знаки у рефрені щоразу змінюються, що має велике емоційне навантаження. Після першої строфи рефрен закінчується крапкою, тож маємо звичайну констатацію факту. Після другої — знаком оклику, отже виражено здивування, радість. Наприкінці вірша рефрен завершується трикрапкою, чим підкреслено стан глибокої задуми, умиротворення, світлої печалі авторки.

Україна у ліриці Ліни Костенко найчастіше постає в архетипних образах, задіюючи підсвідомість читача, його індивідуальну, а водночас і національну скарбницю моральних, етичних та естетичних цінностей. Найбільш виразними архетипними образами рясніє поезія «Українське альфреско». Альфреско — це настінний живопис водяними фарбами по штукатурці. Фрески багатьох старовинних київських храмів теж виконані саме так. З вірша Ліни Костенко постає самотнє літнє подружжя, про яке сказано: «Я знаю, дід та баба — це коли є внуки, / а в них сусідські діти шовковицю їдять». Авторка не робить екскурсу в минуле, не зазначає, що саме спричинилося до згасання роду: репресії, війни чи хвороби, що забрали синів і дочок, чи їхня відсутність узагалі. Проте художні деталі дають підстави думати, що старенькі — доброго роду, в часи молодості були гарними господарями. «Біла-біла» хата, садок, великий квітник свідчать, що і в похилі роки ці люди не цураються фізичної праці, а згадка про казкову курочку, яка «мабуть, несе їм яєчка золоті» підкреслює їхній достаток. Образ лелеки, котрий, за народним повір'ям, приносить немовлят, у цьому вірші стає символом нездійснених мрій подружжя, притлумленого роками болю. Чужі діти для діда й баби — іскорки радості: «Чиесь дитя приходить, беруть його на руки. / А потім довго-довго на призьбі ще сидять». Незважаючи на сумну тональність вірша, Ліна Костенко підкреслює, що й такий вияв окремої долі для народу не є трагічним. Доброта і людяність обох стареньких вливаються в багатобарвну картину України, де й таким самотнім людям завжди знайдеться місце: «Дорога і дорога лежить за гарбузами, / І хтось до когось їде

Іван Марчук. Роздуми. 1978

Ліна Костенко і журналіст
Михайло Загреба
в Чорнобильській зоні.
Фото. 1995

тим шляхом золотим. / Остання в світі казка сидить під образами. / Навшпиньки виглядають жоржини через тин».

Якщо Павло Тичина був поетом весни, Микола Вінграновський — поетом літа в zenіті сонця й тепла, то Ліна Костенко і Василь Стус у своїх поезіях — жерці осені. Й не просто осені золотої, урожайної, часу рясного падолисту, а пори втрат, глибокого суму й серйозних підсумків. Пейзажі у віршах Ліни Костенко позначені дивовижною притягальністю, магнетизмом. У циклах «Осінні карнавали», «Невидимі причали», у поезіях «Двори стоять у хуртовині айстр», «Ті журавлі і їх прощальні сурми», «Виходжу в сад, він чорний і худий», «Біднесенький мій ліс, він зовсім задубів!», «Дзвенять у відрах крижані кружальця» рідна природа постає одухотвореною і величною, навіть якщо йдеться про Чорнобильську зону:

«І хата, й тин, і груша серед двору, / і кияшиння чорне де-не-де, / все згадує себе в свою найкращу пору. // І стежка, по якій вже тільки сніг іде». Оксана Пахльовська з сумом пише: *«Немає тих лісів, які мама так любила. Єдине місце її відпочинку... А зараз там — зона і смерть... Оті наші ображені, сплюндровані, здичавілі й на себе вже давно не схожі ліси — це також і нація...».* Як бачимо, серцю генія не чужі й трагічні сходинки, якими крокує рідний народ. Глобальність мислення Ліни Костенко засвідчує, що Україна отримала поета, якого досі ще належно не оцінила.

Словникова робота. 1. Розширте свої уявлення про літературні терміни.

Архетипні образи (грец. *archētypos* — першообраз) — це ті первинні образи-символи, які існують у підсвідомості кожної людини й передаються з покоління в покоління як особливо значущі. Архетипними образами для українців є *мати, дитя, родина, біла хата, рідна земля, лелека, соловейко, жайворонки, зозуля*. Митці часто використовують у своїй творчості архетипні образи. Наприклад, у вірші «Садок вишневий коло хати» Тараса Шевченка архетипними образами є *вишневий садок, старенька мати, дочка на виданні, втомлені цілоденною працею в полі плугатарі* (типів нащадки аріїв-хліборобів), *велика селянська сім'я, мирна родинна вечеря, вечірні пісні дзвінкоголосих дівчат, тьохкання соловейка*.

2. Що ви довідалися про архетипні образи? Назвіть приклади їх використання видатними поетами. 3. Знайдіть і проаналізуйте архетипні образи у віршах «Українське альфреско» та «Я вранці голос горлиці люблю».

Підсумуйте прочитане. 1. Доведіть, що лірика Ліни Костенко урбаністична й високоінтелектуальна. 2. Як саме вирішує поетеса проблему служіння митця народів? 3. Які афоризми Ліни Костенко вам запам'яталися і чим саме?

Поміркуйте. 1. У чому полягає ідея вірша «Страшні слова, коли вони мовчать». Якою мірою ця пересторога Ліни Костенко стосується сучасних митців? 2. Розкрийте тематику і проблематику поезії «Хай буде легко. Дотиком пера...» й «Недумано, негадано...». Які образи вам запам'яталися як найбільш несподівані та яскраві? Якими художніми засобами виражено стан закоханості ліричної героїні? Чи завжди кохання приносить людині щастя? 8. Чим співзвучні картини природи з переживаннями ліричних героїв у пейзажних віршах Ліни Костенко? Свою відповідь підтвердіть прикладами. 9. Поясніть, як ви розумієте назву вірша «Українське альфреско», розкрийте основні мотиви твору. Яку роль у вірші відіграють метафори?

Мистецька скарбниця. Розгляньте та опишіть картину «Роздуми» одного з найталановитіших сучасних майстрів пензля Івана Марчука. Аргументовано доведіть, що вона може бути ілюстрацією до вірша «Українське альфреско».

Творчі завдання. Напишіть твір-мініатюру «Що я відчуваю, перечитуючи свій улюблений вірш Ліни Костенко».

Історичний роман у віршах «Маруся Чурай»

Передумови написання твору. У 8 класі ви ознайомилися з піснями легендарної народної співачки Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю...». В основі роману у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко лежить так званий «мандрівний сюжет». Дослідники вважають, що Маруся народилася 1625 року в сім'ї козацького старшини — урядника полтавського добровільного козачого полку Гордія Чурая та його дружини Горпини. Під час сварки з шляхтичем, який довго і жорстоко знущався над простими людьми, не міг довести довести українцям, що вони «бидло», батько Марусі вихопив шаблю, вбив напасника, а сам втік на Запорозьку Січ і записався до нереєстрового козацтва. У битві під Кумейками в 1637 році під час козацько-селянського повстання Гордій Чурай разом з гетьманом Павлюком був полонений і страчений у Варшаві як один з ватажків визвольної боротьби.

Маючи чудовий голос і ліричну душу, Маруся Чурай склала понад двадцять народних пісень. Збереглися свідчення, що на стіні у діда відомого письменника Григорія Квітки-Основ'яненка висіла картина невідомого художника з зображенням Чураївни на повний зріст. З цієї картини Маруся поставала як «справжня

Валентин Задорожний.
Маруся Чурай. 1977

красуня в суто українському стилі: дрібненька (тобто, невелика на зріст, мініатюрна), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою білою вишитою сорочкою бюстиком, з маленькими ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглою личка, на якому виступав рум'янець, з карими очима та густими бровами і довгими віями...». У наш час портрети Марусі Чурай створили *Феодосій Гуменюк* і *Валентин Задорожний*.

У художніх творах козацьку співачку змалювали російський письменник *Олександр Шаховської* (історична повість «Маруся — малоросійська Сафо»), українські драматурги *Григорій Бораковський* («Маруся Чурай — українська піснетворка»), *Михайло Старицький* («Ой не ходи, Грицю»).

Про неї написав балади *Левко Боровиковський* («Чарівниця»), *Степан Руданський* («Розмай»), *Володимир Самійленко* («Чураївна»).

Роман *Іваничук*, один із найталановитіших історичних романістів, наголошував, що давно минулі події стають цікавими читачеві лише тоді, коли автор уміє зробити проєкції минулого на сучасне, коли за допомогою підтексту веде мову про животрепетні проблеми часу, в якому живуть його потенційні читачі. Роман «Маруся Чурай» *Ліна Костенко* писала в сумні для українського народу часи бездержавності, тож вона намагалася впевнити своїх читачів у минулості тяжкої доби, підтримувала в їхніх душах віру в незнищенність рідного народу, будила національну свідомість і гідність.

Михайло Слабошпицький справедливо ставить цей історичний роман *Ліни Костенко* на перше місце не тільки в її творчості, а й взагалі серед українських літературних творів ХХ століття, вважаючи, що «Маруся Чурай» — не просто наша обікрадена й поганьблена історія, не тільки художня енциклопедія життя українського народу середини ХVІІ століття, а й історія, яка осмислює саму себе, партитура вічних мотивів духовного буття народу.

Сюжетно-композиційні особливості. Художній твір вважається історичним тоді, коли автор глибоко та об'єктивно відображає

дух і колорит історичної епохи. *Ліна Костенко* це зробила неперевершено. У віршованому романі «Маруся Чурай» поєднуються дві головні сюжетні лінії: визвольної війни українського народу з шляхетською Польщею і любовна лінія, що розгортається за принципом любовного трикутника *Грицько Бобренко* — *Маруся Чурай* — *Іван Іскра*. На початку роману авторка говорить про перевагу художнього домислу над фактами. Роман складається з дев'яти розділів, кожен з яких має добре продуману назву. Починається твір фактично із розв'язки, причому несподіваної і страшної, що посилює емоційну напругу, а розташування частин твору не в хронологічному порядку тільки збільшує гостроту проблематики й активізує цікавість читачів. Позасюжетний розділ «Дідова Балка» і фантастичний образ *Хо* вмотивовані й виважені. В образі діда *Галерника* і його самотньої оселі утверджено не лише ідею безсмертя нашого народу на велелюдному роздоріжжі Європи, а й подано лінію духовного родоводу (дід *Галерник* — *Маруся Чурай* — *Іван Іскра*). Образ *Хо* — не просто витвір уяви ув'язненої *Марусі*, а матеріалізоване вираження гнітючої самотності, коли спілкування з людьми для приреченої на смерть дівчини вкрай болюче, а спілкування з самою собою — єдиний порятунку від крайнього розпаду й божевілля. Розділ «Сповідь» є екскурсом у минуле *Марусі*. У ньому сконцентровано і зав'язку, і кульмінацію, але вважати цю частину твору його початком не варто, щоб не спотворити композицію. Правильніше події з цього розділу зіставляти з відповідними подіями, вчинками, образами з інших частин роману, щоб мати про них повніше уявлення. Про структуру роману «Маруся Чурай» *Ліни Костенко* академік *Іван Дзюба* сказав так: «*Маруся Чурай*» нагадує класичний архітектурний ансамбль, що втілює великий план, велику ідею. Поетичний матеріал розгортається «сам із себе» за законом внутрішньої необхідності і зовнішньої доцільності, а цілісність надає кожній частині вищого значення. Він живе наскрізною симфонічною взаємопов'язаністю, взаємопідсиленням».

Українська нація напередодні доби Руїни. В історичному романі «Маруся Чурай» порушуються проблеми служіння народові, вірності та зради в любові, буття України: фантомної держави великопанських козацьких нащадків, тобто України скореної, спокушеної прагматичними цілями, й питомо козацької, безкомпромісної, свідомої України-матері.

І дід *Галерник* у романі «Маруся Чурай», і мандрівний дяк, з яким *Маруся* долала шлях під час прощі, постають виразним уособленням батьківського первня української нації, хоч власний рід *Галерникові* й мандрівному дякові так і не судилося продовжити. Перший — «великовоїн! — / од трьох

шабель ще й досі не загоєн» — цілком рівний такому прекрасному, монументальному символу Січі, як образ батька Пугача з роману *Пантелеймона Куліша* «Чорна рада». Марусин супутник — мандрівний дяк — яскравий представник високоосвіченої давньої України, носій її інтелектуального потенціалу. Природний для українців потяг до знань у романі увиразнений трагічною повоєнною ситуацією й тотальним вдівством: «*Пів-України — сироти козацькі, / Од Лохвиці до самої Молдови / Пів-України — то козацькі вдови. / Дітей без мужа ставити на ноги. / Ні захисту в житті, ні допомоги*». Воєнні часи — це організоване вбивство, грабіж і жорстокість, тягар яких меншою мірою лягає на тих, хто воює, більшою — на мирне населення. Подібно до авторів козацьких літописів *Григорія Грабянки* й *Самійла Величка*, мандрівний дяк писав свою історію України, але вона безслідно зникла у вирі подій. Відсутність інших писемних пам'яток часу визвольної боротьби під керівництвом Хмельницького дяк теж пояснює причинами соціальними: «*Історії ж бо пишуть на столі. / Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. / Ми пишем плугом, шаблею, мечем, / піснями і невольницьким плачем*». Кожне слово в цьому уривку дуже вагоме: рукопис у дяка вкрали через життєву необлаштованість талановитої людини, власне, через відсутність стола як символу впорядкованості в інтер'єрі державного дому, як юридичного механізму повноцінної влади. *В'ячеслав Брюховецький* підкреслює, що хист дяка близький «*сковородинському духу свободи і спокою*»: «*За біблійною фразеологією у дяка не раз прориваються злободенні соціально й політично загострені судження про свій час, про суспільну боротьбу, про літературу*». Він наголосив, що у романі порушується питання про первородство українського народу серед східнослов'янських етносів, що засвідчує неабияку мужність Ліни Костенко як автора. Життя не шкодувало дякові ні моральних випробувань, ні кохання, ні поетичного дару. Саме в уста мандрівного дяка Ліна Костенко вкладає сокровенні патріотичні помисли: «*Усі віки ми чуєм брязкіт зброї. / Були боги в нас і були герої, / який нас ворог тільки не терзав! / Але говорять: «Як руїни Трої». / Про Київ так ніхто ще не сказав...*». Цей уривок дає ключ до розуміння того, чому Ліна Василівна у своїй творчості часто звертається до української історії, повертає народоті пам'ять віків.

Безлюддя, яке жахає Марусю під час прощі, запустіння («*Оце йдемо вже кілька днів, — / Небілені хати і випалений хліб*») — виразні ознаки і матеріальної, і метафізичної руїни, що дала назву цілому періоду в українській історії. До речі, знищена затьжною, «передержаною», за висловом Гриця, війною, Україна в очах мандрівного дяка постає символічним образом території

без влади: «*Госпóда є... Господаря нема*». Проте в романі цілковита українська бездержавність ще не стала зримою, а тільки вгадуваною: ще існують Січ і Гетьманщина з державним підпорядкуванням полкових та сотенних міст, чиняться не спонтанні самосуди, а справедливі законні суди: «*У вас, у нас. Ви Січ, а ми Полтава. / У вас — права, ми ж — охоронці права*».

Розглядаючи питома чоловічу, батьківську іпостась у романі Ліни Костенко, не можна оминати увагою й молодше покоління, претендентів на батьків як власних сімейств, так і на політичних батьків України, оскільки саме в цих особистостях закладено прийдешнє народу. На найнижчому щаблі готовності до батьківської місії знаходиться «*вдовиний син, замріяна душа*» Лесько Черкес, який аж наприкінці твору, в епізоді викрадення ним коня заради участі у військовому поході, названий сімнадцятилітнім, отже, під час суду над Марусею він ще молодший. Незважаючи на це, хлопець фізично здоровий, під час всенародного визвольного здвигу бувалий у бувальцях. Коли він кинувся із шаблюкою на судовий стіл як символ жорстокого присуду Чураївні, намагаючись захистити дівчину від тортур, які в козацькій Україні вважалися неприпустимими стосовно жінок, й несподівано зламав зброю, юний поборник справедливого судового рішення не міг приховати здивування від того, що стіл вистояв: «*Мечі оттакелецькі / щербилися об шаблю об мою. / Шоломи турські, панцирі шляхетські / Лесько Черкес розрубував в бою!*». У цій ситуації дубовий стіл у міському магістраті сприймається читачами як символ непорушного закону, а шабля — як символ стихійного бунту. Невеликий життєвий досвід, наївне прагнення перенести закони чесного поєдинку у площину юридичну засвідчують порядність Леська, але аж ніяк не його вміння бачити суть справи. З невідворотним наближенням прилюдної страти Марусі щирий і нетерпимий до будь-якої кривди парубійко, здається, зовсім втрачає голову, адже вдається до зовсім неадекватних дій: «*— Люди! Був же такий звичай? — / коли вели на страту козака, / виходить дівка, вкутавши обличчя, / що він не бачить навіть і яка, / і каже: / — От що, я з ним поберуся! / І віддали ж смертника таки. / А що, як я врятую так Марусю?!*». Така Леськова поведінка — аж ніяк не наслідок можливої закоханості Черкеса в Марусю. Це свідомо готовність ціною власної парубоцької свободи врятувати життя тієї, яку давно кохає Іван Іскра — вірний побратим юнака, старший бойовий товариш.

Образ безіменного посланця із Січі в романі є епізодичним, проте важливим. Через цей образ Ліна Костенко передає державотворче ставлення українців не лише до юридичних норм («*Козак сказав: — Замудрувались ви, / Тут треба тільки*

серця й голови»), а й до небезпечної появи «малоросійства», яке в діях полтавців виявляється у формі підміни глобального дріб'язковим: «У вас ще на спідниці / не перешили ваших коругов?». Питомо ментальне національне мислення виявляється і в оцінці запорожцем Марусі на суді, і в замилюванні її мужністю, що для козака асоціюється з терпінням Богородиці: «Ця дівчина... Обличчя, як з ікон. / І ви її збираєтесь карати?!». Різноманітність чоловічих типів у романі підтверджує істинність висновку Євгена Маланюка: «Козацтво обіймало всіх «ліпших людей» — чи то був нащадок князівського або боярського роду, чи то повноправний «шляхтич Речі Посполитої», чи відважний міщанин, чи недовчений богослов, чи, врешті, «посполитий» селянин. Козацтво — це було максимальне націотворче напруження цілого народу, цілої Батьківщини. Це була тотальна мобілізація всіх її духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів». Безіменний запорожець, таким чином, у романі стає виразником споконвічного закону правди й справедливості.

Іван Іскра — найвиразніший і найяскравіший представник молодшого покоління. Він багатьма гранями характеру співрівний й дідові Галерникові, й Марусиному батькові Гордієві Чураю, і навіть Богданові Хмельницькому. Виважена громадянська позиція Івана Іскри на суді, його блискуче слово на захист Марусі, дипломатичні здібності відчайдушного полтавського гінця до гетьмана аж ніяк не применшують ваги його особистого прохання, яке Богдан Хмельницький вгадує, лиш глянувши на прибулого: «Щось мало статись, твоєї печалі достойне? — / Іскра промовив: — Полтава карає співця». З екскурсів у минуле Іскра постає перед читачами людиною незвичайною. Навіть Грицева злісна обмова Іскри за нібито гордовитість пояснюється підсвідомою заздрістю Бобренка, його відчуттям власної недосконалості поряд з Іваном: «— В нас на кутку його не люблять наші. / Шляхетний дуже і чолом не б'є». Щире побратимство Іскри з Леськом Черкесом, убогим наймитом, спростовує подібну оцінку Бобренка. Ні гордині, ні хитрощів, ні потайності, крім постійного гамування свого кохання до Марусі, Іван не виявить жодного разу, зате вроджена шляхетність як елемент найвищого ступеня духу — багато разів.

Інша річ, що Марусею ця чоловіча стриманість, навіть суворість, тобто полюсна інакшість порівняно з Грицем, сприймалася на рівні відчуттів холоду і тепла: Іван — холодний, «очі крижані», «мовчить і блідне» в Марусиній присутності, тоді як Гриць з дитинства — «гарнесеньке хлоп'ятко», «ласкаве, як телятко». Навіть у воєнних походах Бобренко радісно, безтурботно дивиться на світ. Життєвій вдоволеності Гриця

протиставлені суворі емоції Івана. Дівчина ще не здатна збагнути державницької туги Іскри, його вболівань за долю розтерзаної України, її підсвідомо лякає любов Івана, яку він зусиллями волі приховує лише тому, що вибір Марусею вже зроблений. Навіть обличчя Іскри, на відміну від портрета рожевощого Бобренка сприймається Чураївною дещо стилізовано: «А слово скаже — з пам'яті не викинеш. / А більш мовчить, не щедрий на слова. / Таке обличчя, зразу і не звикнеш, — / різке, як меч. Тонке, як тятива». Іван близько до серця бере зраду Грицем Чураївни, пильнує її від нерозважливого кроку, рятує від самогубства, коли дівчина кидається у Ворсклу біля греблі. Врешті, саме він привозить універсал Хмельницького, який забороняє страчувати засуджену. Для Марусі Іван стає братом, єдиною людиною, яку вона завжди чекає в гості. З іншого боку, навіть тяжка облога Полтави, зайнятість воєнними справами не здатна змусити Іскру перестати опікуватися Марусею. У розмові Іскри з дідом Галерником розкривається велич і доброта Іванової душі, сила його щирих і непроминутих почуттів до Чураївни. Син Остряниці не соромиться ні власних сліз, ні розпачу від нерозділеної любові. У землянці діда Іскра знаходить розуміння й моральну підтримку в тяжкому горі: «Душа у тебе має бути крицею. / Так плакати не гідно козака. / Твій батько був, Іване, Остряницею, — наступний гетьман після Павлюка. / Ти ж син його! Душі не занехаєш. / Не маєш права, ти ж таки не Гриць».

Як сильна особистість, Іван не вміє грати вигідних ролей. Він не демонструє себе, він живе. Будучи молодою людиною, козак логічно припускає, що сімейне життя у нього, можливо, ще складеться без Марусі, але такої спорідненості душ, як із Чураївною, більше не буде: «Ми з нею рідні. Ми з одного кореня. / Мабуть, один лелека нас приніс. / Батьки у нас безстрашні й невпокорені / і матері посивілі від сліз». Іван робить останню відчайдушну спробу посвататися до коханої й намагається перекопати Марусю, що не має ілюзій, не вимагає від неї неможливого: «Як не полюбиш, в мене вистачає / на двох любові. Яюсь проживем». Таке жертвне благородство Івана не залишається неоціненим Марусею, попри її відмову вийти за нього заміж. Як в іпостасі митця Маруся собі не належала, так і син Остряниці у вирі визвольної боротьби не належить собі; як палив Чураївну вогонь творчості, так Іскра горить полум'ям державотворення. Під час останнього прощання Маруся це настільки тонко розуміє, що її почуття можуть видатися читачам проявом нового кохання: «— І знов земля кипить у боротьбі. / І знову я належу не собі, — / сказав Іван. Дивився, як востанне. / Торкнув мене прощальними вустами. / Не знала я, що сум такий огорне. / Вмирати буду — пом'яну добром. / Кирея

з вільотами чорна / в останній раз майнула за бугром. / І я, котрій давно вже все байдуже, / уже нічим я сльози не впию. / Прощай, Іване, найвірніший друже, / шляхетна іскро вічного вогню!». Проте насправді любовної жаги, пристрасті до Івана у Марусі не було. Великий знавець любовних почуттів *Стендаль* наголошував: «*Чим сильніший у людини характер, тим менше людина схильна до непостійності в коханні*». Тож Марусине однолюбство виключає появу ще одного почуття на гарячій золі першого кохання. У прощанні Івана й Чураївни присутні лише істинне відчуття соратництва, духовної близькості.

Гриць Бобренко — і за віком, і за соціальним станом належить до парубків, які вже набули певного досвіду, тож їм пора створювати власну сім'ю. До того ж, Гриць давно зустрічається з вродливою і талановитою дівчиною, яка його щиро кохає. Та чи готовий Гриць до зміни сімейного статусу? Оскільки характеротворення цього образу здійснюється і шляхом Грицевої самоатестації, і прийомами словесного оцінювання персонажа іншими, і солідним багажем подій, ним пережитих, є нагода розглянути постать Грицька всебічно. Чотирирічні воєнні походи Бобренка — не стільки його особиста заслуга, скільки безальтернативна вимога часу (за *Овідієм*, «*один вік і для любові, і для ратної справи*», за *Стендалем*, «*юність — час відваги*»). Отже, щоб не стати посміховиськом, козак повинен був сприймати військову повинність як найвищу потребу воєнної доби. Не випадково у романі не описано жоден подвиг Бобренка. Чин прапороносця, як впливає з підтексту, («*Хорунжі є, немає тільки Гриця*»), теж не проливає світла на позитивні якості цього козака (мужність, доблесть, геройство). Зате зроблено акцент на неабиякій вроді парубка, а прапороносцями справді призначали струнких, ставних, красивих молодих козаків з маєтних козацьких родин.

Бобренко хоч і страждає від того, що заплутався у виборі дружини, переконаний, що і громада, обурена його переступом народної моралі, і зраджена Маруся готові простити йому, особливо якщо примирення з колишньою коханою зробити гучним: «*Людей накликаем, зробим перепросини, / щоб знали всі, хто чеше язиком*». Ліна Костенко підкреслює, що Бобренко прийшов не кається, не перепрошувати Марусю, а утверджуватися у своїй правоті: «*Він говорив, і відбувалось диво. / Він зраду якось так перетворив, / так говорив беззахисно й правдиво, — / неначе він про подвиг говорив*». Водночас із уст Гриця лунає одна щира фраза, яка, щоправда, атестує не його, а Марусю: «*І що найтяжче: мука ж моя марна, / бо зрада — діло темне і брудне. / А ти — це ти. / Ти і в стражданні гарна. / Ти можеш навіть пожаліть мене*». Проведемо паралель із кіноповістю «Україна в огні» *Олександра Довженка*. Василь Крав-

чина, зустрівшись із передчасно постарілою, травмованою вивезенням до Німеччини Олесею, говорить: «*Яка ти красива... Дивись — сива! Ти стала ще кращою*». Така характеристика української жінки в нещасті — підтвердження її потенційної сили і внутрішньої духовної краси, яка в момент найбільших страждань освітлює й посилює красу обличчя.

Не краще, ніж реєстровий козак, Бобренко виглядає і як вдовин син. Постійні дорікання його матері, що за все життя парубок не надбав і гроша, що до роботи не квапиться, свідчать не стільки про ненаситність старої Бобренчихи, скільки про добре замаскований паразитизм її сина. Постійне Грицеве відкладання весілля з Марусею — це вже навіть не тактика людини, що напередодні шлюбу прагне спромогтися на статки, а типова стратегія боягуза, який чекає, що все само собою вирішиться без його зусиль, тому словесною бравадою прикриває істинну суть речей: «*— З'єднаєм що, нестатки до нестатків?.. / А як землі нам мати не одпише? / А ще ж стягатись треба на коня. / Подбати мушу про якусь копійку. / Весілля мушу справити, ая*». Грицева удавана запопадливість контрастує не тільки з надривною працею коло господарства його старої матері, а й із невсипущістю юної трудівниці Вишняківни. І якщо вибивання килимів, порання біля плити можна трактувати як Галине хизування великим приданим і здібностями доброї господині, то промивання свинячих кишок аж ніяк не приємне для споглядання і свідчить лише про те, що багацька дочка не цурається жодної роботи. Можна по-різному розцінювати думки Марусі про справжні причини Грицевого вибору майбутньої дружини, та насправді вирішальну роль у розв'язці любовного трикутника відіграли ті чинники, які дають Грицеві змогу почуватися главою сім'ї за умови його найменших духовних і фізичних затрат на утримання родини. Звідси й потреба Бобренка і йому подібних «*мужів*» у жінці, яка б до всього бралася — «*до печі і до городу, до коней і до свиней*», була терплячою і всепрощаючою, щоб «*на неї можна нагримать, і можна її побити*», такою, яка б сама щиро вірила, що в неї «*на двох глупіти, у нього — розум на двох*». Врешті, устами Марусі Чурай Ліна Костенко зазначає головну причину українського гендерного дисбалансу: «*У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю, / зате як прийде додому, — для жінки він цар і бог*». Нікчемність, ненадійність у подружжі подібних чоловіків зумовила масову появу сильних жінок в українському соціумі, які перебрали на свої плечі не лише чоловічі обов'язки, а й права.

Якщо проаналізувати розшарування українського соціуму в романі «Маруся Чурай» не за класовим підходом, а з точки зору Біблії, за якою людина мусить мати бодай необхідний міні-